

REISVERSLAG

KNNV-reis Elzas/Rijndal

30/04 - 06/05/2000

REISVERSLAG

KNNV-reis Elzas/Rijndal

30|04 - 06|05|2000

00|04 pagina 5

Widemanskruid en Koninginnenpages
op de Zinnkoepel

01|05 pagina 7

Over Narcissen en Harlekijnen

02|05 pagina 11

Naar het verstilde wilgenvloedbos
van de Taubergiesse

03|05 pagina 15

Door de sneeuw
naar het Hohneckmassief

04|05 pagina 17

La Petite Camargue Alsacienne:
over het wreemdgaan van de Nachtegaal

05|05 pagina 19

Aapjes in het grasland...

06|05 pagina 23

De terugreis, alweer orchideën...

LITERATUUR pagina 24

DEELNEMERSLIJST pagina 25

BIJLAGEN pagina 26

DIT JAAR IS DE HOMMELORCHIS OPVALLEND AANWEZIG MET 9 EXEMPLAREN, TERWIJL Velen OOK Weten Te
GENIETEN VAN DE Vliegenorchis EN DE SPINNENORCHIS. RUUD vindt Zelfs 4 EXEMPLAREN VAN DE KRUISING
TUSSEN DE Vliegenorchis EN DE SPINNENORCHIS.

Wildemanskruid en Koninginnenpages op de Zinnkoepfle

Iedereen heeft er zin in. Het is fantastisch weer, volopzon en de vooruitzichten zijn perfect. Een kleine verkenning, al vroeg in de ochtend gedaan door Jo Schunselaar, in een droge tot vrij natte weide achter het hotel levert een keur aan planten op, waaronder massaal *Meiorchis*. Tevens vond hij Kleine valeriaan en Addertong. De Kramsvogel heeft inmiddels jongen en rond het hotel vliegen Zwarte roodstaart, Groenling en Pieper. Enkele van ons zullen de hele week op een verloren moment telkens weer in deze schrale weide rondstruinen.

▲ Amper een kwartier rijden en we parkeren de busjes op een speciaal voor wandelaars aangelegde parkeerplaats in Westhalten, voorzien van een informatiepaneel met veel foto's en teksten over planten, die tijdens de route te ontdekken zijn. De Zinnkoepfle is een beschermd natuurgebied, een plateau gelegen op ca. 450 m hoog, dat een uitgestrekt droog en schraal kalkgrasland herbergt. We lopen een eindje terug door Westhalten en staan in het "centrum" rechtsaf, richting Zinnkoepfle. Aanvankelijk een steil omhooggaand asfaltweggetje door de wijngaarden, omzoomd door duizenden exemplaren van Gewone vogelmelk en Blauwe druifjes, die hier volkomen ingeburgerd zijn. Op de gestapelde muurtjes laten muurhagedissen zich constant zien.

▲ Halverwege bevindt zich een keurig aangelegd informatiepunt, met banken en voorzien van een table d'orientation. Vanaf hier hebben we een schitterend uitzicht tot diep in de Vogezzen, compleet met zijn nog besneeuwde toppen, en tot ver in het oostelijk gelegen Rijndal met zijn Zwarte Woud en de Kaiserstuhl (waar we enkele dagen later zouden rondlopen). Via een smal "binnendoortje" vervolgen we onze weg steil omhoog. Het pad leidt door de bush bush, die omgeven is met o.a. Werikeende salomonszegel, Purperorchis en - heel bijzonder - de Purperen klokkie. Inmiddels verschijnt een algemene plant: Bloedgeraniumsbek. Het is een echte woekeraar, die grote tapjten vormt en die vaak vergezeld wordt door Engbloem, die ook al sterk op de voorgrond breidt.

▲ Zagen we tijdens de "beklimming" een Koninginnenpage, op de top vliegen er verschillende rond. Velen er achter aan om ze te fotograferen, maar dat valt door de inmiddels hoge temperatuur niet mee. Boven ons vliegt een mannelijk exemplaar van de Sperwer. Op de rotsachtige grond - een eindje van het pad - vindt Ruud hier voor het eerst de Vuurwerkplant (*Dictamnus albus*), een plant oorspronkelijk uit het mediterrane gebied en hier door menselijk toedoen eeuwen geleden zijn noordgrens bereikend. Dit was al geruiter, maar de deelnemers "kraaien" het uit, wanneer we door velden van de Harlekijn (*Orchis morio*) wandelen. Een voorzichtige schatting: 1.000 ex. De kalkgraslanden worden in het naseizoen gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd. Toch dringt verruiging met name door Sleedoorn sterk op. Ook de Spaanse aak, diverse soorten

Roos en Korrelje werken mee aan het dichtgroeiën van de kalkgraslanden.

▲ We vinden warempel nog 3 bloeiende exemplaren van Wildemanskruid; hier moet het in de eerste week van april donkerpaars gezien hebben van de duizenden exemplaren. Aardig om te weten, is dat de wandelroute aangegeven is met bordjes waarop Wildemanskruid is afgebeeld. Andere opvallende verschijningen in het kalkgrasland zijn Paardehoeofklaver en Kogelbloem. Dit jaar is de Hommelorchis opvallend aanwezig met 9 exemplaren, terwijl velen ook weten te genieten van de Vliegenorchis en de Spinnenorchis. Ruud vindt zelfs 4 exemplaren van de kruising tussen de Vliegenorchis en de Spinnenorchis. Overigens: naast de gewone Spinnenorchis vormt de Zinnkoepfle ook de vindplaats voor de zeer zeldzame Vroege spinnenorchis; deze bloeit in de eerste week van april. De lijst van orchideeen wordt tenslotte gecompleteerd door de vondst van enkele exemplaren van de Poppenorchis. De eerste indrukken moeten nu verwerkt worden tijdens de lunch, rijk geschakeerd, compleet met tomaten, ham, eieren en zoetzuur.

▲ We dalen nu lichtjes de Zinnkoepfle aan de noordocokant af, en komen in het bos terecht. Hier groeien Vingerzegge, Boszagge en *Lonicera xylosteum* (een warmteminnende kamperfoliesoort). Op de verweerde, humusrijke en vochtige bodem groeien ook Grote keverorchis en natuurlijk Bosanemoon, Grootbloemmuur en Gewone salomonszegel; Schaduwkruiskruid en Ruig Klokkie beginnen net te bloeien. Nieuw voor veel deelnemers is Herfsttijloos, die nu zijn grote lancetvormige bladen toont, "ingeplant" op een dikke steel, waarop zich de markante zaaddozen bevinden. Een oplettende deelnemer maakt ons attent op - niet alleen de vlinger - maar ook de eitjes van het Oranjejetje.

▲ Bij een grote kruising in het bos staan we rechtsaf, na enkele minuten het bos uit, om door de zinderende warmte door de wijngaarden af te dalen naar het volgende doel: de Strangenberg. De wandelroute voert over de kam van deze imposante bergrug. Naast de vele soorten die wij op de Zinnkoepfle hebben gezien, zijn we vooral enthousiest geraakt door de ± 50 ex. van de Bokkenorchis, sommige al zo'n 40 cm hoog, maar allemaal nog in

RUUD HEEFT IN VAKLITERATUUR GELEZEN, DAT DEZE EIND APRIL BLOEIENDE NARCIS VOLTOP OP DE
HELLINGEN VAN DE VOGEZEN VOORHOUT, MAAR EEN HALF UUR STRUINEN LEVERT ONS EEN FEKJE OF MET
AMPER 20 EXEMPLAREN.

knop, we kijken ze als het ware open. De Vuurwerplant groeit in grote groepen tussen het struikgewas aan de steile westzijde van de berg. De Strangenberg kent nog volop andere schoonheden zoals veel Kruisklaver en Wilde weet.

Het lukt Ruud een mannetje van de Smaragdhagedis te vangen. Voordat hij wordt losgelaten, verwijderen we eerst zijn teken! De Smaragdhagedis is een Zuideuropese soort die hier zijn meest noordelijke leefgebied heeft.

▲ Uiteindelijk verlaten we steil bergafwaarts de Strangenberg en komen we langs een voormalige kleine steengroeve, die

regionaal bekend staat onder de naam La carrière oolithique. Hier werd kalksteen afgegraven voor kalkovens, die door zeer klein afgeronde korreltjes werd gevormd, die op visserietjes lijken, vandaar de naam oolithique: oon = ei, lithos = steen. Zo'n 150 miljoen jaar geleden bevond zich in deze contreinen een eindige warme zee, met koraal en zeelelies, die als fossieën nog te vinden zijn. Hier zette het kalk zich in de vorm van de "visserietjes" af, die naarmate ze zwaarder werden - op de bodem belandden. Dit fenomeen is nog steeds te volgen op de Bermuda-eilanden. In de groeve staan drie Bokkenorchissen, en nu wel in bloei; ongetwijfeld door de beschutting.

01|05

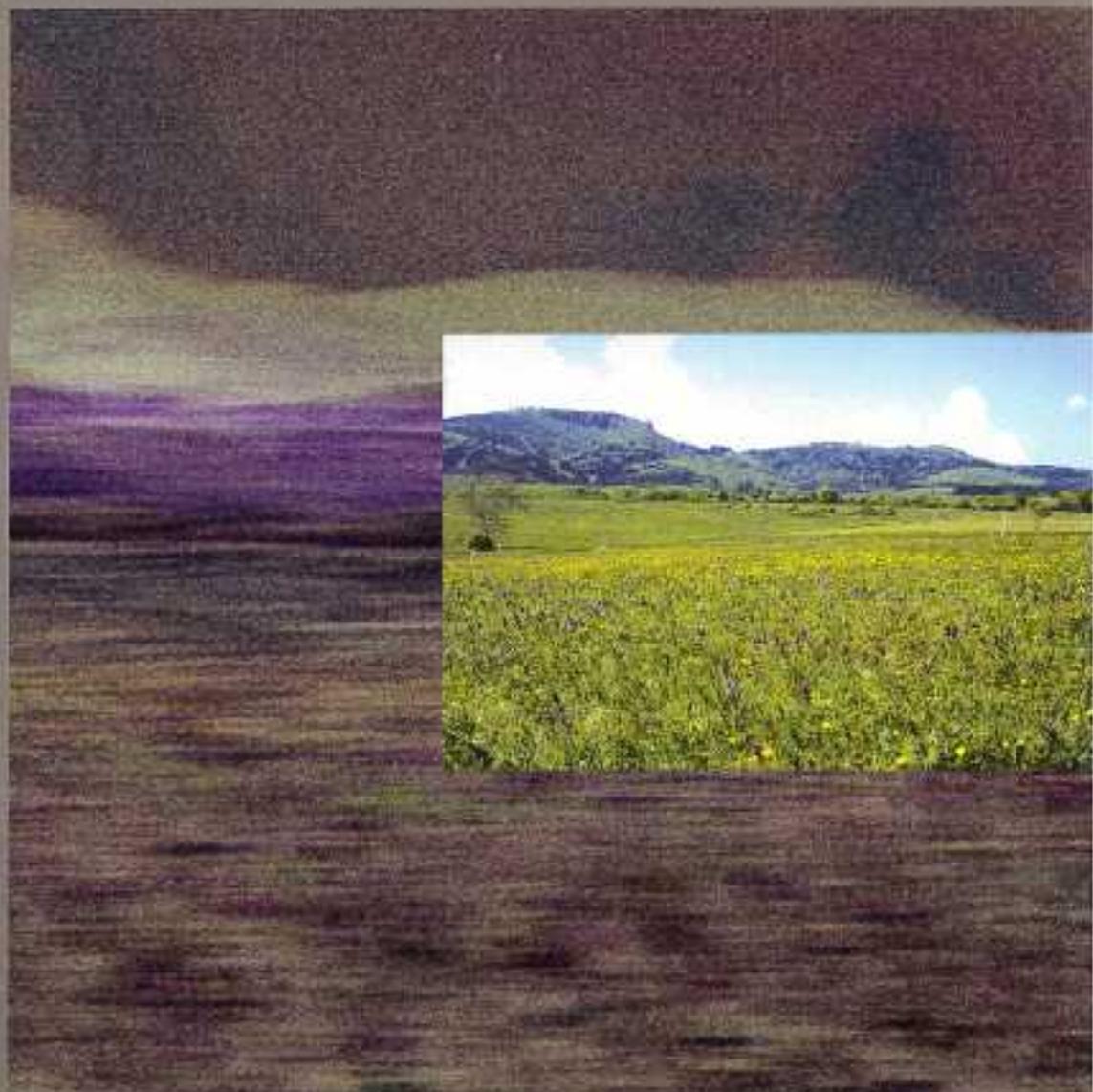
Over Narcissen en Harlekijnen

Een dag naar de Bickenberg, ten noorden van Wintzfelden, we zouden er vanuit ons hotel zo naar toe kunnen lopen. Maar buiten het programma om willen we wel eens die velden vol Wilde narcissen zien. Want Ruud heeft in vakliteratuur gelezen, dat deze eind april bloeiende narcis volop op de hellingen van de Vogesen voorkomt. En ook Madame van het hotel bevestigde dit. we krijgen zelfs een locatie op een kaart aangewezen. Dus wij er naar toe, op precies te zijn naar de Schnepfenriedwasen (± 1200 m), deels een skipiste, maar ook bestaande uit een subalpiene weide. Daar vind je ze met duizenden... Hemelsbreed ligt dit terrein amper 10 km ten westen van ons hotel, maar we moeten om een markant bergmassief rijden via Metzeral, zodat de tocht bijna een uur in beslag nam.

▲ Als we aankomen, denken we dat het felgeel van deze Narcis ons wel zal toewuiven, maar een half uur struinen levert ons één plekje op met amper 20 ex., wel fraai afstekend temidden van Bosanemonen. Misschien laat Ruud ons die velden nog eens zien.... Toch vinden we in de heischrale graslanden enkele interessante planten, zoals de nog prille rozetten van o.a. Wolverlei en een karakteristieke plant op deze hoogte: de Bergvenkel (*Muum athamanticum*). Dit is ook het terrein van b.v. de Turkse lelie en de Bergcentaurie. We vinden zelfs de gevlekte jonge bladeren van de Gevlekte orchis en Addertong. De Stanke sleutelbloem begint net te bloeien. Op deze hoogte komt alles nu eenmaal 3 à 4 weken later tot bloei. Ook Vrouwenmantels zijn aanwezig, altijd weer lastig te determineren, we vermoeden dat we hier drie soorten hebben gevonden. Als we terugkeren komen we aan de rand van de weg bij de parkeerplaats een talud met Wit hoefblad tegen, een pionier op ruderale grond.

▲ We vervolgen onze reis naar Osenbach, maar eerst even een koffiebreak in Munster, aan de rand van de voormalige abdijs. hartje stad, waar de daken, excusez le mot, volgescherpen zijn door de uitwerpselen van de vele ooievaars, die continu boven het centrum cirkelen. Alle schoorsteenpijpen (8 stuks) zijn door ooievaars bewoond, een aantal heeft nog jongen op het nest. We genieten van

een voortreffelijke bak leut, met uitzicht op de ooievaars, in het restaurant, hoe raadt u het, Les Cicognes (= de Ooievaars). We vertrekken via de Col de Firstplan naar Osenbach. Naarmate we op zo'n 500 m gekomen zijn, gaat de weg al slingend door schitterende Elken-Haagbeukbosjes, de bermen zijn hier en daar getooid met vele exemplaren van Mannetjesorchis en Bleek bosvoogtjes, en dat allemaal rijdende vanuit de auto heel vluchtig aanschouwd. Aangekomen in het dorpje Osenbach: "beklimmen" we de top van de Bickenberg (505 m), het is meer een langgerekte plateau, dat tot natuurervast is ingericht. Een magnifiek uitgestrekt kalkgrasland, dat perceelsgewijs beweld wordt om vervuiling en vergrassing tegen te gaan. Alvorens we naar boven gaan bewonderen we - al licht klimmende - allerlei planten, zoals Steenbreekvaren, Ruiige scheefkeik, volop bloeiende Viltganzenk, en in het struikgewas Herfsttijloos. Was het op de Schnepfenriedwasen slechts een paar graden boven nul, de zon schijnt nu volop op de Bickenberg, het zal er zo'n 20° C zijn. Bosaardbei, Paardehoefklaver en Kleine pimpervel en op de rotsachtige ondergrond ook Kogelbloem begeleiden ons steeds hoger. Een opvallende heester aan de bosranden is de Blazenstruik (*Cotinus arborescens*), een plant uit het Middelandse Zeegebied, die hier wel wild zal voorkomen, maar in ons land onbestendig langs de Rijn (vooral in de Gelderse poort, waar hij in struwellen is

DUIZENDEN HARLEKIJNEN-BIEREN DE UITGESTREkte KALKGRASLANDEN, IN ALLERLEI TINTEN, VAN ZEER BLEEKROSE OVER LICHT ROODVIOLET TOT SOMS DIEP VIOLET EN ALLERLEI COMBINATIES DAARTUSSEN.

aangeboden). Heel verrassend: tapijtjes met Leverbloemje (een ± medio maart lila bloeiend plantje, met een markant driehoekig blad, temidden van Bleeksprong bosvlootje). De randen van het bos worden omsierd door Eenbloemig parelgras. Het bos erboven zal ongetwijfeld rijk zijn aan voorjaarsgeofyten! Het bos is een gewoon Eikenbos (er bevindt zich geen Haagbeuk), wel een markante eikensoort, te weten de Donzige eik, bekend van warme, droge en zuidelijke contingen. Dit is ook het domein van de echte Wilde liguster, de Gelderse roos en de Eevesbes. Aan de bovenranden van de bosrand wordt het milieu wat zuurder, dat is te zien aan de duizenden exemplaren van Lelietje-vandalen en Overblijvend bingekruid, met hier en daar enkele exemplaren van de Vogelnestorchis en het Bleek bosvogeltje.

▲ Tussen om te zien, we genieten er slechts vlugtig van, want het merendeel van het gezelschap wil nu wel eens die velden met Harlekijnorchis zien. En die ontvouwen zich, wanneer het bospad uiteindelijk op het plateau uitkomt. Duzenden Harlekijnen sieren de uitgestrekte kalkgraslanden, in allerlei tinten, van zeer bleekroze over licht roodviolet tot soms diep violet (en allerlei combinaties daartussen). Er bloeien zelfs enkele witte harlekijnen! We worden er stil van, de fotografen blijven schieten, we schieten niet op, ook al omdat het tijd wordt om te luchten. Naast al die Harlekijnen zou je bijna de honderden exemplaren van een klein orchideetje, met zijn purperen bijna zwarte kopjes, over het hoofd zien: de Aangebrande orchis. De Purperorchis vind je meestal in lichte Eiken-Haagbeukbosjes, maar hier groeit en bloeit hij in open grasland,

▲ Als klap op de vuurpijl laat Ruud, nogal verscholen achterin het terrein aan een bosrand, de Gele orchis (*Orchis pallens*) zien. De meeste zijn vrijwel uitgebloeid, maar een enkele staat er nog in optima forma bij. De filmjes raken vol..., ook al omdat een enkel exemplaar van een fraai rosebloeiende Vlinderbloemige het grasland toolt: Esparcette. De schrale weiden worden verlevendigd door Oosterse morgenster, heel veel Kleine ratelaar, heerlijk geurende Ruige weegbree, Mannetjesereprijs, Kuhneugeltjesbloem, Margriet, Veldsalie, Cypresswolfsmelk, Driedistel, Ruige scheefkelk, Wondklaver, Nachtsilene, Blaassilene en de uitbundig lila bloeiende Tere wilde. Voorwaar een pure idylle!

We nemen aan het eind van het plateau een smal paadje naar rechts, dat uiteindelijk afdaalend in het bos komt. Nogal moeilijk te nemen, zelfs bijna overwoekerd, we moeten al bukkend en halfkruiend zo'n 250 m overbruggen. De moeite wordt beloond, want ons pad is gebarreerd door plantensoorten als Leevrouwbedstro, Heerkruid, Ruige klokje en Herfsttijloos. We zitten alweer in een rijk Eiken-Haagbeukbos, waar we Aronskelk, Vogelnestorchis, Hokytespeul, Smalbladig Longkruid, Fraai hertshooi, Vingerzegge, Veelbloemige salomonszegel, Gouden boterbloem, Springzaadvelkers!, Donkersprong bosvlootje, tapijtje Kleine maagdenpalm!, Muurst en de echte Gele doveniet ontdekken.

▲ We komen nu weer op een reguliere verharde weg terecht, waar we rechtsaf gaan, retour Osenbach. Een verstild daljetje, gevormd

door de Pfaffenheimer Tank, een beekje dat door vochtige weiljes, omgeven door Elzen, kronkelt. In de berm langs de bosrand valt onze blik o.a. op het Muskuskruid en Eentjes en in de wat ruigere delen op Kruidvlier. De kleur van de bijna zwarte Zwarte rapunzel vergeten wij niet licht. Groot springzaad begint net te ontkiemen. Van het Parelgras ontdekken ze sowel de Eenbloemige als de Knikkende soort. Langzamerhand worden de randen wat droger, kalkrijker, met indicatoren als Marjolein, Borstelkrans, Knolsteenbreekt, Karthuizer anjer, Esparcette en Veldsalie. Ter hoogte van een vijver zelfs enkele exemplaren van Poppenorchis, Bokkenorchis (in totaal 22 ex.). Aangebrande orchis en vlak voor Osenbach warempel nog enkele Harlekijnen. Het Oranjetje en een vroege Distelvlinder verlevendigen het geheel.

▲ Tegen vier uur zijn we weer terug in Osenbach. We hebben nog even de tijd om ook een van de beremde Rijndalbossen vlugtig te bekijken: het Forêt de la Thur, een paar kilometer ten oosten van Rouffach. In de buurt van de voormalige watermolen Le Moulin de Bilzheim wandelen wij, langs een golfbaan langs de bosrand. Een meneer komt het bos uit met handenvol Daslook. De Wielewaal laat zich horen en de Gehakte aurelia zich zien. Fraaie bosranden met Bosrank, Meldoorn, Haggerank, Veldesdoorn, Gevlekte aronskelk, Kardinaalsmuts, Bosanemoon, Muskuskruid, Bleek bosvlootje, Veelbloemige salomonszegel, Grootblaemmuur, Knikkend parelgras, en in het bos, Trigraszegge!, Ruige hersthoof, Boszegge en plakkaten-Eevesbes. Een jonge ringslang en een Eekhoorn kruisen ons pad. Een prachtig bos, voedsel- en humusrijk, nogal vochtig, waar veel meer te ontdekken valt. Als we weer bij de busjes arriveren, kijken we nog snel even het bos in, één groot sneeuwwit tapijt van Daslook. De omgeving is bedweven door de heerlijke (?) uiengeur... Een grote haard van Citroenmelisse aan de bosrand stelt ons voor een raadsel, zal wel verwilderd zijn.

▲ Als je in de Eizas bent, ontkom je niet aan een wijnproeverij. Ruud heeft een prettige afdronk overgenomen aan een in 1999 gebracht bezoekje aan de wijnkelders van de familie Gérard Nicollot in Soultzmatt. Daar die belevenis wilde het gezelschap ook wel eens meemaken, aldus geschiedde. In twee uurtjes genoten wij van de Pinot Blanc, Noir-en-Gris, van de Tokay, Gewürztraminer, Riesling, Muscat en Sylvaner. De chauffeurs mochten dit keer niet te veel genieten, want zij moesten nog rijden...

ER WORDT TEVEEL GEFOTOGRAFEERD OP EEN PLEK WAAR EEN SPINNENORCHIS STAAT. IETS VERDEROF STAAN ER HONDERDEN EN ALSTER DAN OOK NOG MEER DAN HONDERD HOMMELORCHISSEN STAAN. HOOPTE DAT JE HEEL MISSCHIEN DE GENEIRSCHIE KRUISING TUSSEN HOMMEL EN SPIN AANTREFT. WE WORDEN OP ONZE WENKEN DIENEND.

Naar het verstilde wilgenvloedbos van de Taubergiessen

Nu eens wat verder van huis, naar de Taubergiessen. Een Auenwald, een wilgenvloedbos, gevormd door de Rijn. Een natuurgebied, omgeven door Rijndijken die rond 1870 zijn aangelegd. Wat dat aan flora heeft opgeleverd, is overweldigend. Maar voordat we er aankomen reizen wij langs allerlei dorpsjes met namen die dikwijls op 'heim' eindigen. Regelmäßig steken wij het verlaten 'Canal du Rhône au Rhin' over, een door dicht struikgewas en geboomte idyllisch groen lint, een oase van rust in een uitgestrekte vlakte, zo plat als een pannekoek. Het tochtje naar de Taubergiessen duurt al met al zo'n 90 minuten. Uiteindelijk komen wij in Rhineu aan, waar een veer de verbinding vormt met Duitsland aan de overkant, niet ver van het Europark Rust, een pretuin voor kinderlijke families. Het wordt weer een prachtige dag, perfecte temperatuur, nog wel licht bewolkt, maar dat zou veranderen...

▲ De Rijndijken vormen voor veel mediterrane planten een noordelijke vindplaats. Ze zijn kalkrijk en nogal droog (er valt minder dan 500 mm neerslag per jaar). Die kalkrijke bodem wordt veroorzaakt door het puin dat de kolkende Rijn hier in het verleden heeft achtergelaten en dat in de vorige eeuwen voor dijkennauweling werd gebruikt. Bij de informatieplek stoppen we uit en worden direct al verrast door een fraai paarsbloeiende plant: Paarse toorts (*Verbascum phoenicum*). In het gebied zijn enkele wandelroutes bewegwijzerd, waaronder een Aalscholverroute (door het Auenwald) en een orchideënroute (aangegeven met een afbeelding van de Spinnenorchis). We besluiten de orchideënroute te volgen en lopen zuidwaarts. Wat volgt maakt het gezelschap zeer onrustig. Het wordt allemaal teveel. Een schier onuitputtelijke bonte reeks van planten maakt diepe indruk. Allereerst, alweer, de vele orchideënsoorten zoals Aangebrachte orchis en, nieuw voor velen, tientallen exemplaren van het Soldaatje. Het dieprose van de Karthulzeranjer contrasteert nogal met het blauwviolet van Veldsalie. In de verte roepen Wietewaai en Nachtegaal. Op Kruppend zengroen (zelfs een witbloeiend ex.) vertoont een Boswtje. Merkwaardig is onderaan de dijk Grote pimpernel (heeft ongewijfeld met wat vochtiger omstandigheden te maken), 30 cm hogerop vinden we zijn broertje Kleine pimpernel. Waar vind je die 2 soorten zo dicht bij elkaar? Een boeiend studierein voor de plantensocioloog.

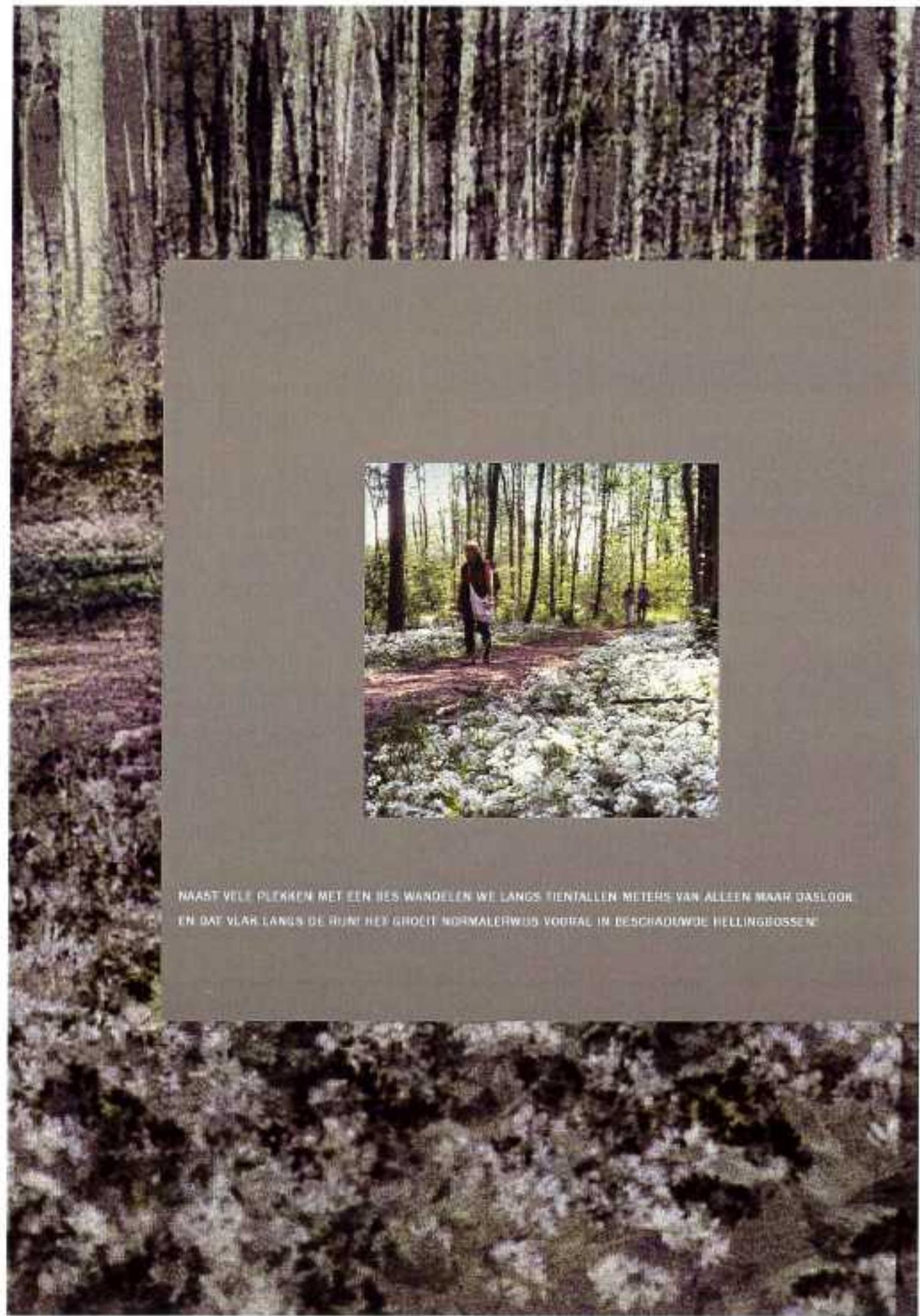
▲ De dijken zijn te vergelijken met een wat rijkere vorm van het kalkgrasland, vooral het voorkomen van Paardehoeftklokkie, Geelhartje, Gulden sleutelbloem, Kruppend stalkruid, Blaassilene, Grote centaurie, Nachtsilene, Wondklaver en Knobbelotterbloem wijzen hierop. De Zeeengroene zegge heeft al zaad, terwijl Knolspirea nog moet bloeien. En alweer Bokkenorchissen, de fotograferen staan keunig in de rij te wachten tot ze de Bok kunnen vastleggen. Verderop komen we Hommelorchissen tegen. En nu maar wachten, wanneer Ruud ons de Spinnenorchis kan laten zien, zoals beloofd. Bovenop de dijk staat Zandwolfsmelsk, een plant die in ons land slechts met één exemplaar in de Gelderse Poort te vinden is. Bruin dikkopje kruist ons pad, een pad waarlangs veel exemplaren van Wilde reseda en Kleine ratelaar voorkomen. Alweer een orchidee: de Poppenorchis, we tellen 16 ex.

▲ We komen de eerste exemplaren tegen van de Spinnenorchis. Er wordt teveel gefotografeerd op een plek wat er één staat. Iets verderop staan er honderden! En als er dan ook nog meer dan honderd Hommelorchissen staan, hoop je dat je héééé misschien de generische kruising tussen Hommel en Spin aantreft. We worden op onze wenken bediend: er staan 10 ex. van die hybride, waarin de kenmerken van beide ouders duidelijk te herkennen zijn. Bokken en Pop worden nu zelfs algemeen. Nog meer Boswtjes maken het festijn compleet, vooral als we nu ook een plant (eigenlijk een heestertje) tegenkomen die ja eerder op rotsachtige plaatsen zou verwachten: het Geel zonneroosje. Een tip (mocht u nog eens terugkomen in dit terrein): oppassen voor de oppasser, hij fiets regelmatig als opzichter boven op de dijk. We werden aangesproken, toen enkele van ons het dijkpad hadden betreden. U bent allen gewaarschuwd, het zal niet blij een waarschuwing blijven!

▲ We betreden nu het wilgenvloedbos, een bos dat af en toe overvoudachtig aandoet, met veel omgewaaide bomen, veroorzaakt door orkaanachtige winden die op Kerst 1999 over West-Europa raasden en vooral in het Rijndal en de Vogezen enorme schade hebben aangericht. Dat wilgenvloedbos kent een keur aan mossen, planten, heesters en bomen. Prachtig zilverig glanzend is de Witte abeel langs oude Rijntopen; het blad contrasteert stark met de blauwe lucht. Op een viertal vlotjes in het water vertoeven tientallen Vissiefjes, terwijl een groep Talingen over onze hoofden vliegt. Een ander vlieger, Bonit zandoogje, begeleidt ons verder. Bosveldkers is talrijk aan de oevers te vinden. Wat heeft het hier zeer talrijke Schaafstro te zoeken? In ons land een zeldzame Paardenstaart, bekend van oude loofbossen in Twente en de Achterhoek. Naast vele plekken met Eenbes wandelen we langs tientallen meters van alleen maar Daslook, en dat via langs de Rijn! Het groeit normaliterwijs vooral in beschaduwde hellingbossen! Verderop in het water zwemmen Kuijeenden rond. Nog meer verrassingen: een Wijngaardslak, bekend van kalkrijke bermen en randen, maar hier zo langs de Rijn zou je hem niet verwachten. Bram Wielemaker probeert een libelle te fotograferen, een romboutsoort, waarschijnlijk de Rivierrombout.

NAAST VELE PLEKKEN MET EEN IES WANDELLEN WE LANGS TIENALLEN METERS VAN ALLEEN WAAR DASLOOK EN DAT VLAAR LANGS DE RUIK HEP GROOT NORMALERWIJS VODFAL IN DESGRADENDE HELLINGDOSSEN!

▲ We naderen de Rijn en staan alweer verbaasd: Ruige scheefkeik en Driedistel, plantensoorten van soms steile rotspartijen in kalkgraslanden, die je niet zo gauw pal aan de oevers van de Rijn verwacht. Als we weer teruggaan, het bos in, vinden we ruigkruidengezelschappen met o.a. Reuzenbalsamien. In de kleine waterloopjes staan veel Beekpunge, Penningkruid en Bittere veldkruis, met zijn purperen stampers. Het bos doet bijna tropisch aan; het is vrij dicht en de bomen hebben een respectabele hoogte. Als heesters en bomen groeien hier Gele kornoelje, Gelderse roos, Haagbeuk!, zowel Eén- als Tweestijlige meidoorn, laatstgenoemde heeft in dit "cerwoud" een hoogte van circa 10 meter. Het Zwerminktzwammetje is er al vroeg bij: honderden vruchtlilhaampjes sieren de stronk van een omgewaaide Populier. Een vliegend juweeltje; turquoise schitterend in de zon: de Weidebeekjuffer, hij fladdert ongedurig tussen enorme horsten van Plumzegge. De kleurenwereld wordt nog verlevendigd door het tere blauw van Bosereprijs, Boszegge en Witte zegge voegen zich bij het gezelschap van planten van vochtige, humus- en kalkrijke gronden.

▲ We verlaten tegen het middaguur het bos, komen weer bij de dijk uit, steken deze over en bezoeken het vlakke terrein ten oosten van de dijk. Een grote zee van tientallen soorten planten, waar enkele honderden Spinnenorchissen staan, vergezeld door vele Soldaatjes, Hommelorchissen en Aangebrande orchissen. Alweer een nieuwe plant voor velen: Bergklaver (*Trifolium montanum*), een prachtige witbloeiende grote klaversoort. Hier en daar staat een verdwaalde *Narcissus poeticus*, de Dichtersnarcis. Zo af en toe horen we in het zuiden wat gerommel, en langzamerhand ontwikkelen zich cumuluswolken die toen hoog in het blauwe zwerk rijzen en die steeds zwaarter worden. Deze vlakke graslanden zijn één zee van Grote en Kleine ratelaat, waarvan het geel magnifiek contrasteert met het overal aanwezige blauw van Liggende vleugeltjesbloem. We hebben hier te maken met een wat vochtiger variant van het kalkgrasland.

▲ De gitzwarte lucht in de verte valt sterk op wanneer de uitbundig bloeiende Meidoorns op de voorgond belicht worden door de zon. We bevinden ons nu in het gebied dat "im Geschieder" wordt genoemd, een gebied dat eruditisch aandoet: de stilte, de wijsheid, een enkele reusachtige Zomereik in een floristisch rijk gevareerd gebied, dat ook bezocht wordt door Koninginnenpages. Ruud duikt opeens weer het gras in: hebbes, heel voorzichtig haalt hij uit zijn handen een mannetje van de Zandhagedis, in paringskleed, met zijn smaragdgroene flanken. We passeren een oude Rijnarm: kraakhelder, kalkrijk, met enorme plakkaten Grote kroesvaren. We schrikken van een enorme wesp: de Hoornaar. Aan de rand van het struikgewas een bij ons in Limburg bekende zoomplant: Betonie, hier zeifs vergezeld door een Rapunzelsoort. Nog net op tijd voor de bui komen we bij de busjes aan. Als we de Rijn met het veer oversteken, breekt een knetterend onweder los, het lijkt wel alsof de bliksem op het Rijnwater instaat. We verlaten tegen vijf uur Rhinau, reizen weer zuidwaarts, door stromende regen, richting hotel. We hebben dan 164 km afgelegd en komen tegen zessen weer in Wintfelden aan, in een blakende zon.

▲ "Thuis" ontspruit zich nog een discussie over een *Fragaria*-soort, die wij in het Auenwald aantroffen; na enige uitpluswerk komen we uit op de Gele aardbei (ook wel Schijnardbei genoemd). Die avond neemt Ruud ons, aan de hand van een diavoorstelling, nog een keer mee naar alle excursiegebieden, die hij zowel in het vroege voorjaar als in de voorzomer bezocht en gefotografeerd heeft.

WE LOOPEN AL SNEL OBEREEN PAD, DAT MEER OP EEN BERGBEEK LIJKT, OMDAT SMELTWATER AL KARRIËLENDE WAAR BENEDEN STROOMT. WELDRA BAGGEREN WE DOOR DE SNEEUW.

DUIZENDEN NARCISSEN AAN DE WESTZIJDE VAN HET HOHNECKMASSIEF. EEN ONVERGETELIJKE BLIK MET OP DE ACHTERGRONDEN DE BESNEEUWDE HELLINGEN.

Door de sneeuw naar het Hohneckmassief

Om 09:15 u staat iedereen paraat, bepakt om de Hohneck te beklimmen. Het is killejes, zeer mistig. Het belooft een pittige dag te worden, na zo'n dag op het supervlakke terrein van de Taubergiessen, waar we één meter geklommen hebben. Nu destemer, want we moeten vanaf de parkeerplaats bij de Col de la Schlucht (1139 m) naar de top van de Hohneck, gelegen op een hoogte van 1362 m. Dat moet te doen zijn. Eerst rijden we nog even naar de VVV van Rouffach, de winkel wordt half leeg gekocht, er zijn veel kaarten en brochures te koop, waaronder het boekje 'Le sentier botanique et viticole', een botanische route annex wijnroute rond de heuvels van Westhalten, met volop informatie over de Zinnkoepfle. Nog nooit heeft de VVV-dame op 3 mei zoveel volk in haar "winkelje" van 4 x 4 m gehad. Enkele van ons bezoeken ook de imposante kerk, gebouwd uit kalkzandsteen van enkele groeven uit de omgeving. We moeten vanaf Munster met de bus een hoogte van zo'n 800 m overbruggen, aanvankelijk in volle zon, maar hoe hoger, hoe mistiger en hoe kouder. Vanuit de bus zien we ter hoogte van Soultzeren veel Mannetjesorchis in de bosranden, terwijl langs de berm Slanke sleutelbloem begint te bloeien.

■ Bij de drukbezochte Col is een route aangegeven naar de top, we starten er om precies 11:00 u. Al vrij snel komen we in een groot beukenbos terecht. Je moet hier niet een hoogopgaand bos verwachten, integendeel, de beuken zijn er weliswaar oud, maar zien er klein en weerbaar uit, met hun sterk gekromde stammen. We hebben hier te maken met een arm beukenbos, dat op de rand van zijn bestaan balanceert varwege extreme klimatologische omstandigheden (meestal een lange tijd aanwezig sneeuwdek en sterke winden). Het landschap ziet er, ondanks het monotone karakter, unheimisch, een beetje gauw, uit, een aspect dat nog versterkt wordt door de stammen die allemaal begroeid zijn met diverse korstmossesoorten. We lopen al snel over een pad, dat meer op een bergbeek lijkt, omdat smeltwater al klibbelend naar beneden stroomt. Weidra baggeren we door de sneeuw.

■ In het bos bevindt zich een open plek met veel sneeuw, die hier en daar amper is gesmolten en waartussen het oranjegeel van honderden Dotters opvallen. Naast de Slanke sleutelbloem komen we hier meer voorjaarsbloeiers tegen, zoals Lievevrouwebedstro, Kransekalomonszegel, Bosanemoon en Grote veldbies. We ontdekken in de ravijnen de eerste Narcissen!, we mogen er alleen maar naar kijken. Staan de beuken op zo'n 300 m volop in het blad, de beuken op deze hoogte staan nog in knop. Vele stammen zien er gehavend uit, ze zijn door de Echte onderzwam aangetast. Hoe hoger we komen, hoe langer we in de sneeuw moeten lopen. Het doet kil aan, mede vanwege de laaghangende bewolking. Nog even volhouden, dan komen we op de zgn. chaumes uit, begroeide subalpiene alpenweiden. Waar water stagniert, vinden we de zogenaamde tourbières, laagten van verzuurd granaat, waarin o.a. Eenarijg wollegras voorkomt. Het gras van een Raaf doortrekt de stilte.

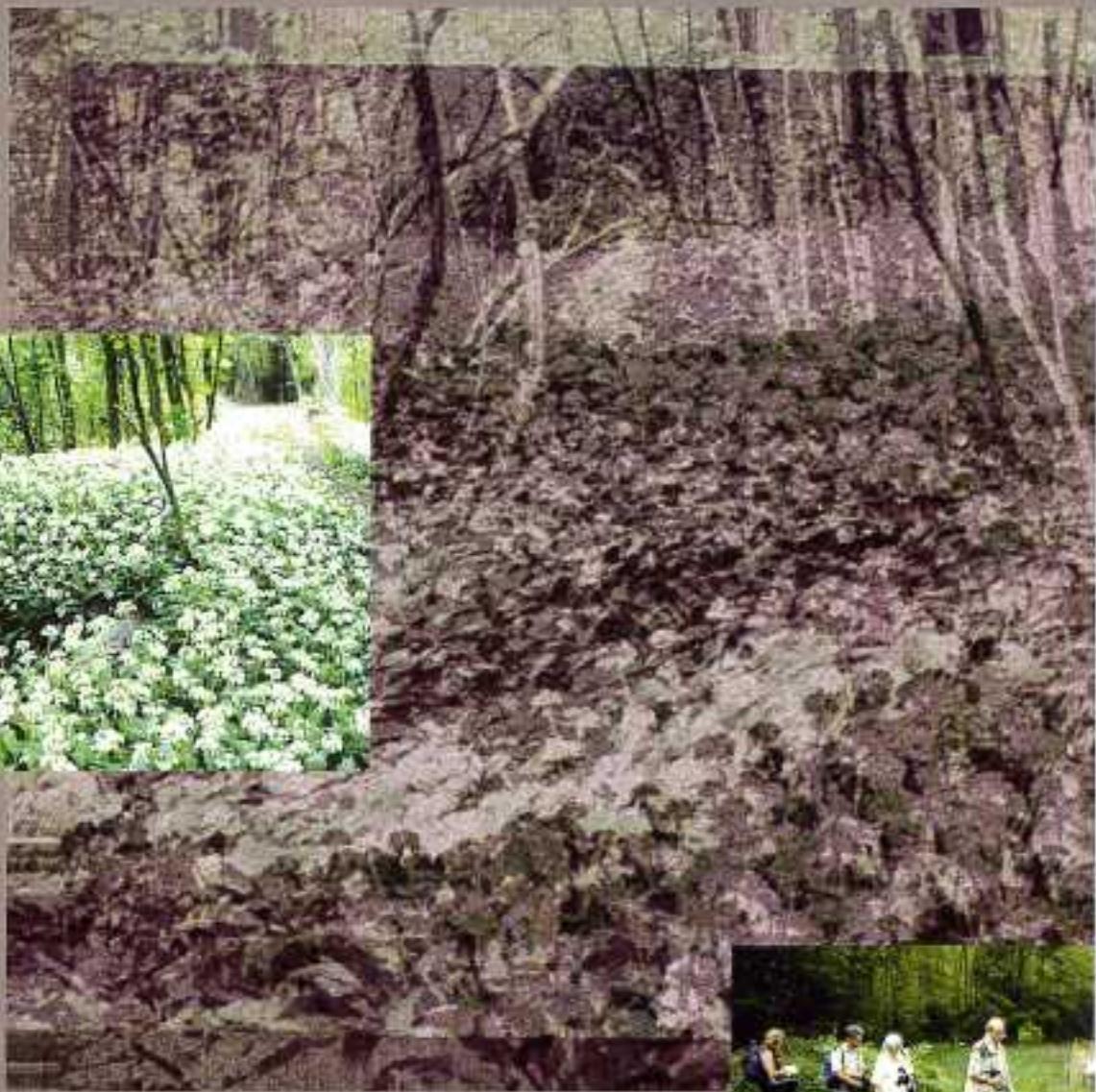
■ In het open terrein dat we nu betreden is geen sneeuw meer te bekennen, hier is de invloed van de zon al gauw merkbaar. We staan te kramen bij het zien van een bijzondere soort Wildemanskruid, het is de witbloeiende Pulsatilla alpina. Aanvankelijk ontdekken we er enkele, maar richting top zijn het er honderden, volop in bloei. Met gevaar voor eigen leven gaat Henk Hopman op zoek naar

korstmossen, verscholen achter enorme rotsblokken, aan de rand van een ravijn. Henk heeft het overleefd en de moeite genomen één en ander te noteren. Hier volgt een deel van zijn verhaal:

■ "Wat korstmossen betreft is het gebied rond de Hohneck bijzonder rijk. De vier bestudeerde lichenen zijn: Sphaerophorus fragilis, Pertusaria amara, Ramalina farinacea en Rhizocarpon geographicum. Rhizocarpon, of landkaartmos, vormt een citroengelde korst met zwarte apotheciën. Sphaerophorus is een prachtig lichen met driedimensionale koraalachtige structuur. Hetzelfde geldt voor Ramalina. Sphaerophorus en Rhizocarpon zijn typisch gebonden aan zure gesteenten. Ik vond ze op de steile noordwand nabij de top van de Hohneck, toen je me achter rotsten zag verdwijnen en bang was dat ik zelfmoordplannen had. Pertusaria en Ramalina vind je op bomen, in dit geval het beukenbos op de Hohneck. Dat beukenbos was prachtig. Wat waren die stammen begroeid met mossen! Zo zie je dat zelden, tenzij de lucht heel zuiver en het bos voldoende oud is. Het meest voorkomende mos daar is Platismatia glauca, of Boerenkoolmos".

■ We staan verbaasd te kijken naar een tiental gamzen, die diep onderin het ravijn, tegen steile hellingen en op een sneeuwwitte achtergrond, aan het rotten zijn, door niemand gestoord. Ze laten zich uitgebald via verrekijkers dichterbij halen. Er zijn zelfs jongen aanwezig. Een Tapuit en een Graspieper vliegen vlak boven de lage vegetatie. Bovenop de Hohneck luchten we snel, want we moeten snel even komen kijken naar... de duizenden narcissen aan de westzijde van het Hohneckmassief. Een ongetwijfelijke blik, niet op de achtergronden de besneeuwde hellingen.

Door flarden mist, die vanuit de diepte door luchtstromingen tot over de kammen kruipen dalen we af, terug naar de parkeerplaats, waar we tegen vier uur vertrekken over de imposante Route des Crêtes, een toeristische route, die door het Franse leger in de 1e Wereldoorlog werd aangelegd, iets ten westen van de Vogezekam om zich te ontrekken aan de blikken van het Duitse leger aan de oostzijde. Via Lautenbach zijn we tegen 17:00 u terug in Wintzfelden, in stromende regen met den donder op de achtergrond.

ALS WE RICHTING GEBUW GAAN, WANDELEN WE OVER EEN SCHADUWRIECH PAAL OMZOOGD DOOR HONDERDEN METERS DASLOOK.

La Petite Camargue Alsacienne: over het vreemdgaan van de Nachtegaal

Een zeer bijzonder natuurnatuurreservaat, iets ten noorden van Basel, een uurtje van Wintzfelden. Een gebied van amper 120 hectaren groot, dat gelegen is in en rond een oude bedding van de Rijn, waar je dagen kunt doorbrengen om de unieke planten- en dierenwereld tot je door te laten dringen. Ruud heeft een plaatselijk gids ingehuurd. De Rijn heeft hier kalkrijke gronden afgezet, doorsprekt met grote kelen. Er zijn terreingedeelten waar je gewoon enkele honderden meters over rookken loopt. Al die gronden zijn kalkrijk, hetgeen niet alleen een gevarieerde flora maar ook (water)fauna te zien geeft. Het terrein bestaat in feite uit twee totaal verschillende delen: een vochtig gebied, Le Grand Marais, met bestaande en verlandende Rijnlopen, al dan niet stilstaand water en enkele wat hogere liggende delen, de Kirchener Kopf, te beschouwen als kalkgraslanden, die zeer droog zijn, de bodem is hier nu eenmaal sterk waterdoorlatend, zelfs zo dicht bij de Rijn.

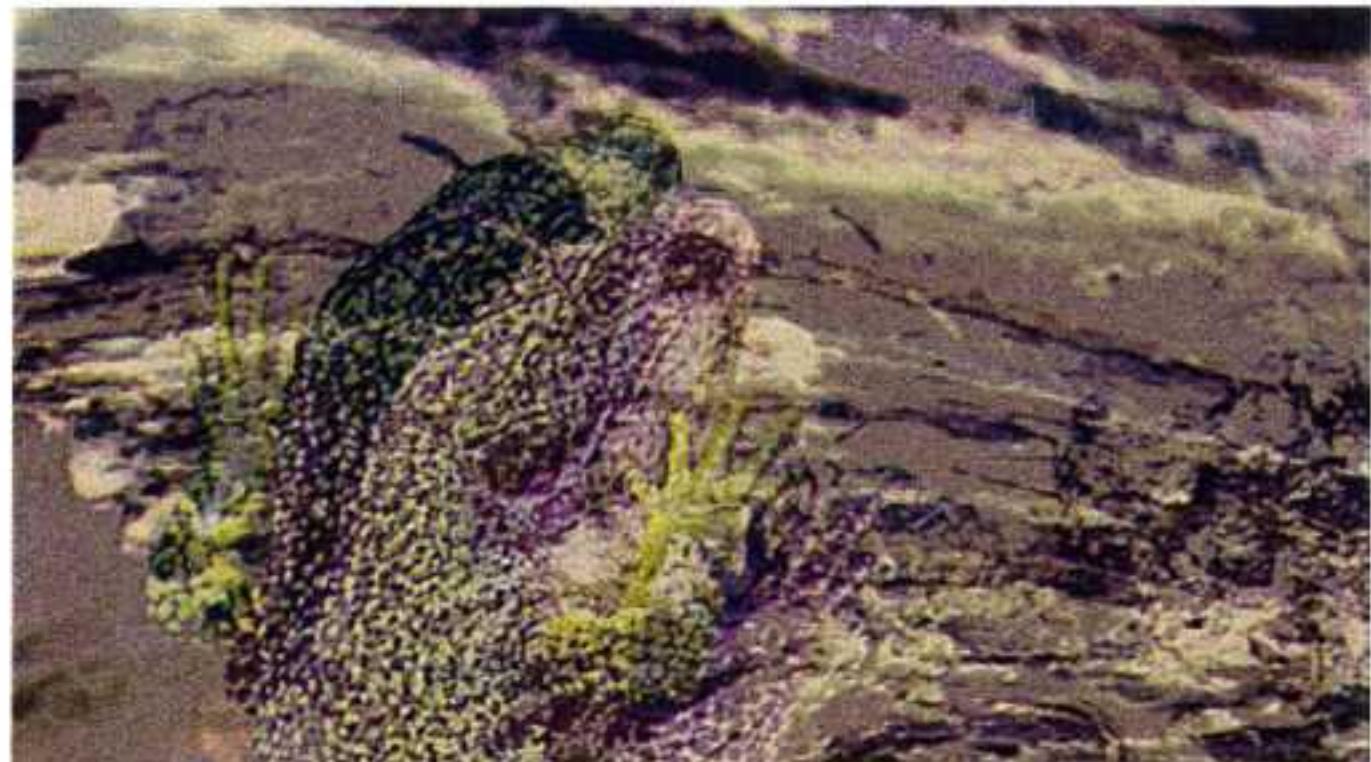
▲ Het natuurnatuurreservaat herbergt tientallen plantenassociaties en er komen meer dan 600 plantensoorten voor. In de voormalige gebouwen van de viskwekerijen (bijzonder architectuur, van hout, uit de vorige eeuw) is een bezoekerscentrum ingericht, met een uitgebreide bibliotheek, waar veel uitgaven te koop zijn. De R.C.A. is ook bekend om zijn grote populatie aan Boomklakker (geschatte aantal: meer dan 1.000). Het gebied is doorspekt met hoogstaand geboomte gevormd door o.a. Wilgen, Populieren, Haagbeuk, Kleinbladige Lindel, Zomereik, Es en Els. Er zijn meer dan 100 broedvogels aanwezig, waaronder een grote populatie Nachtegaal. Er is onderzoek gaande naar "het vreemd gaan" van de Nachtegaal, dat gebeurde met zandertjes die op de vrouwtjes werden bevestigd! Gebleken is dat zo'n 30% van de vrouwtjes eitjes legt, bevrucht door diverse mannetjes. Gemiddeld leeft 1 paar op 2 hectaren, dus een behoorlijke dichtheid, die de grootste is in Europa. Voor de derde keer tijdens deze reis horen we de Wielewaal. De R.C.A. vormt de enige plek in de Elzas waar Woudaapje, Purperreiger en Roerdomp broeden. Ook de libellenliefhebbers komen aan hun trekken: er zijn meer dan 40 soorten gesigneerd. Om vervuiling van de graslanden tegen te gaan zet men grote grazers in, te weten Schotse hooglanders.

▲ Via het bos bezoeken we de Kirchenerkopf, een kalkrijk rivierduin-grasland. Een opvallende verschijning in deze biotoop is de Brede wolfsmelk (Euphorbia platyphyllos). En alweer orchideën: de Mannetjesorchis (nu weet u ook dat deze orchidee twee totaal verschillende biotopen kan bezetten, te weten lichtbeschaduwde Eiken-Haagbeukbosjes en open, droge kalkrijke gronden). Een lastige woeckeraar is Guldenroede, die fanatiek bestreden wordt. Een Oranjetip wordt op een Soldaatje gefotografeerd! Een nieuwe orchideeënsoort: het Horndskruid (wat een lelijke naam voor zo'n prachtige orchidee, waarom niet - zoals zijn Latijnse naam - pyramide-orchis?). Het is een grote populatie van meer dan 1.000 ex. In dit milieu vinden we allerlei kalkminnaars van al dan niet rotsachtig terrein, zoals de Kogelbloem en Driedistel. Op Rode Klaver zien we een Bremraap, de Kleine klavervreter. Het kleurenpalet wordt gecompleteerd door Veldsalie, Krikkende silene, Blaassilene,

Sikkeltklaver, Spinnenorchis en Aangebrande orchis. Hier groeit de Berberis (Zuurbes) in het wild. Boompleper en Koninginnenpages vliegen om ons heen. Sommige wilgen nog even aan de Bokkenorchis ruiken, die in volle bloei staat en in de felle zon zijn bekende bokkengeur verspreidt. Zelfs de Harlekijn is aanwezig en - het wordt een beetje ontnut - enkele exemplaren van de hybride tussen Spinnen- en Hommelorchis.

▲ We lopen door langs een oude Rijnloop, waar volgens de gids Kleine en Grote karekiet broeden, alamede de IJsvogel en 3 paren Kwak. We raken onder de indruk van grote groepen Zandwolfsmelk, die hier bijna een meter hoog is. Verbrem groeit hier vlak aan het water, waar Galigaar staat! Grote contrasten dus tussen slechts enkele meters. Vol trots loopt de gids nu naar de vochtige cever van een dichtgegroeide Rijnarm, naar een uiterst zeldzame plant. Het is Iris sibirica, een pontisch-continentale soort (dus die zijn hoofdverspreiding heeft in Oost-Europa tot ver in Azië). Hij bereikt hier zijn westgrens en is strikt beschermd (vroeger werd hij veel verzameld en uitgegraven). Wat wil je ook als hij zijn prachtige bloemen ± half meter toont, imposant ook vanwege zijn hoogte tot ca. 1 meter. Nieuwe orchideën dienen zich aan: Bergnachtorchis en de nog prillie rozetten van Moeraswesporchis. Een werkelijk unieke terreingedeelte, met als klap op de vuurpijl de Moerasgladiool (Gladiolus palustris), een kleiner broertje van de Gewone gladiool, met dezelfde dieproze kleur. Verderop in de droge terreindelen staan Hauklaver, Glad parelzaad, Eénbladig pareigras, temidden van Duindoorn! Op de nu steenachtige bodem groeit zelfs Iris sisyrinchium, bekend van het mediterrane gebied, die hier zijn noordgrens bereikt.

▲ Bij een uitkijktoren hebben we schitterende uitzicht over de Grand Marais, die begaan wordt door Schotse hooglanders. In dit voormalige moeras groeit de Klokjesgentiaan, bij ons echt een zuurte-indicator, maar hier groeit hij in kalkrijke ondergrond. Het pad gaat weer langs een vochtig bosgedeelte, langs een grote poel, voorzien van een informatiepaneel, dat zegt dat wij hier de Geelbuikpad, de Vroedmeesterpad, de Groene kikker, natuurlijk de

AL DIRECT LOOPT HUDD EVEN IETS RECHTS VAN DE PARKERPLAATS LANGE HET PAD; DE ZUIDHelling VAN DE
BABBERG, OMDAT HIJ DAAR VORIGE JAAR EMARAGDHAGENISSEN HAD GEZIEN.

Boomkikker en diverse salamandersoorten kunnen tegenkomen. Niets van dat alles, het is te laat op de dag, en veel te warm, zo'n 25°. Als we richting gebouw gaan, wandelen we over een schaduwrijke pad, omzoomd door honderden meters Doslak.

▲ Een volgend droog terrein dient zich aan: een dijktraject met veel Marjolein, *Coronilla varia*, waar de voorjaarsgeneratie rondfladdert van het Landkaartje. Een klein stukje beheerd grasland toont ons ontelbare pluizen van het Wildemanskruis; de gids vertelt ons dat de populatie inmiddels uit meer dan 10.000 ex. bestaat. Tussen de Harlekijn vinden we weer een "nieuwe" orchidee: de Grote muggenorchijs, temidden van de Wilde asperge, in Nederland bekend van het kalkrijke Rhenodunaal district. Velen van ons zien voor het eerst in hun botanisch leventje Levendbarend gras! En de moeder onder de moeders van al die druivenrassen die wij tegenwoordig kennen: de Wilde druif, nu heel zeldzaam voorkomend in het Rijndal, waar hij zijn westgrens van zijn Aziatisch voorkomen bereikt. In een gortdroge kiezelpbank groeit Knikkend parelgras, Wondklaver, Echte gamander!, Graslelie (bekend van rotsachtige hellingen), Rode scheefkelk, heel veel Reseda en Paardehoecklaver. Vlak onder de kiezelpbank komt glashelder azuurblauw Rijnwater tevoorschijn; hier heeft men enkele kleine poeltjes aangelegd voor de Geelbulkip, die in dit terreintje veel voorkomt. De boom van het Nederlandse plan Ooievaar staat hier massaal op: de Zwarte populier. Dit is het

leefgebied van de Doss, die algemeen is in de R.C.A.; de populatie wordt geschat op ± 50 paar.

▲ Hier stop ik met de opsomming van al die plantensoorten, teveel om op te noemen. In het gebouw zijn rapporten en folders in te zien, die je een schat aan gegevens bevatten over dit terrein 'vraiment unique'! Opnieuw kopen de deelnemers heel wat documentatie-materiaal. In de bij het gebouw gelegen heemtuin hebben we nog even over een vlonderpad een klein deel van de waterflora kunnen bewonderen. In het visserijgebouw wordt de Zalm weer gekweekt, met phreatisch Rijnwater, en vervolgens uitgezet om weer een levensvatbare populatie op te bouwen. Het betreft een studie-programma, waarin o.a. het migratiegedrag van de Zalm tot in Rotterdam gevolgd wordt. Bekaf komen we aan het eind van de middag terug in ons hotel, zo langzamerhand traditioneel: in stromende regen.

▲ Als we 's avonds nog wat bijpraten laat Dony ons nog even de naam weten van een bijzondere spin: *Eresus niger*, een kleine soort met zwarte rug en 4 markante zwarte stippen. Een zeldzame soort, die Ruud kent van de vastgelegde Veluwse stuifzanden (een spin dus van droge, warme plekjes houdt, zoals op de Zinnikopf en het Kootwijker Zand).

05|05 Aapjes in het grasland...

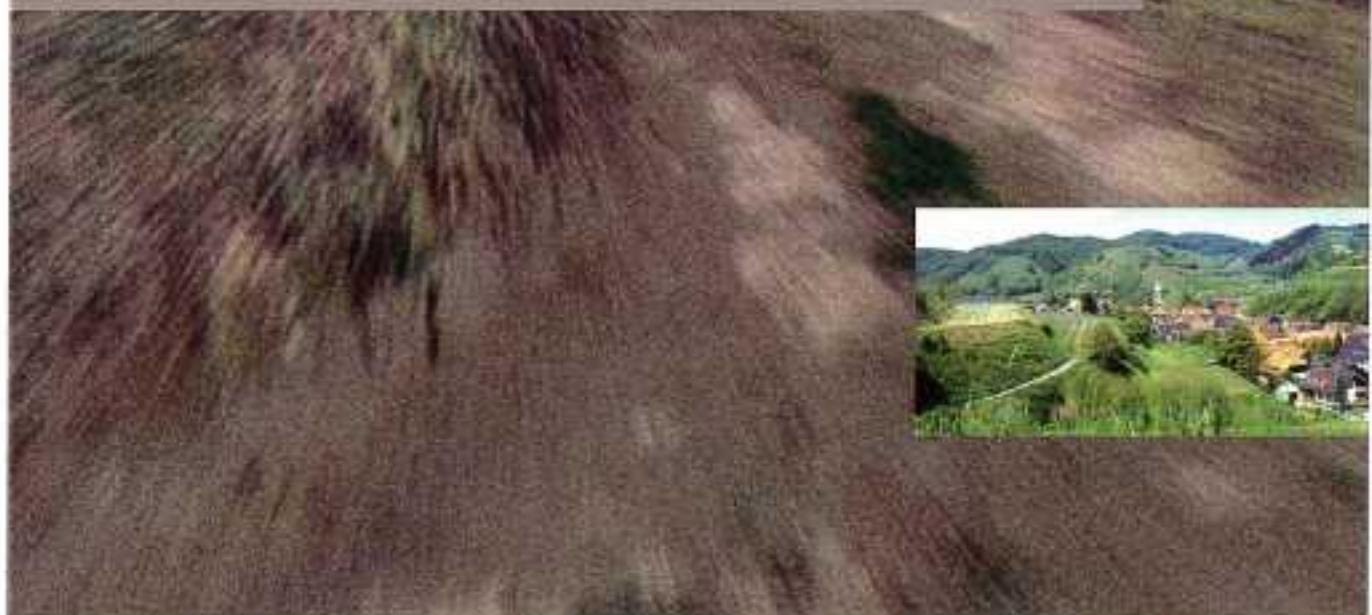
Half tien staat iedereen paraat om alweer een groots natuureervaart te bezoeken: De Kaiserstuhl, een pukkel in het vlakke Rijndal, in Duitsland gelegen, ter hoogte van Breisach am Rhein. We doen ± een uur over de tocht, dwars over de Rijnvlakte. We ontmoeten onze Duitse gids Reinhold Treiber, die al klaar staat bij de parkeerplaats onderaan de Badberg, tussen Oberbergen en Vogtsburg. Hier volgt een korte omschrijving van de Kaiserstuhl:

▲ De Kaiserstuhl is een klein vulkanisch gebied, dat je in 2 dagen wandelend kunt doorkruisen. Het gebied is 92 km² groot. De natuur liefhebber zal zich verbazen over de botanische en faunistische rijkdommen. Soortenrijke bossen bestaande o.a. uit Donzige elk bedekken de kammen, terwijl in het hart van het gebied uitgestrekte (kalk)graslanden voorkomen. Al meer dan 6.000 jaar gaan natuur en cultuur hier samen. Cultuur in de vorm van de vele wijnterrassen, hier en daar doorsneden door holle wegen tussen enorme lösswanden van ± 10 m hoog. Vele planten- en diersoorten uit Zuid-Europa leven hier aan hun noordgrens, dankzij de geringe regenval (± 600 mm per jaar) en de vele uren zon. De meeste regen vangen de Hoge Vogezzen op! Extremen in temperatuur: 50 - 70° C op steile rotsachtige hellingen, tot -18° in heldere winterse

vriesnachten. Het hoogste punt in de Kaiserstuhl is de dubbele top van de Totenkopf/Neunlinzen (557/555 m). Het gebied is ontstaan in het Tertiär (60 miljoen jaar geleden). In het Mioceen (15 miljoen jaar geleden) voltrokken zich subvulkanische processen. Tot echte vulkaanuitbarstingen is het nooit gekomen, het magma stolde in de vulkaankegel nog voordat de vulkaan tot uitbarsting kwam. Tot op een hoogte van 400 m is een dik lösspakket aanwezig; deze löss bezit een korreltjesgrootte tussen 0,01 en 0,05 mm en bestaat voornamelijk uit kwarts en kalk. Alleen al in de kalkgraslanden zijn ± 450 plantensoorten aangetroffen. En wat insecten betreft: op 0,4 hectare zijn ooit eens 132 soorten wilde bijen en 56 soorten dagvlinders geteld! Typische mediterrane en pontische soorten vind je hier, zoals de Bidsprinkhaan, Koninginnenpage, Vlinderhaften (noemen

WE WORDEN VERZOCHT HET GRASLAND NIET TE BETREDEN, TOCH MOGEN DE FOTOGRAFEN EVEN VIA EEN KENNERSPASJE NAAR EEN OPVALLEND GROTE ORCHIDEELOPEN. HET IS DE HYBRIDE TUSSEN HET SOLDANEË EN DE PURPERORCHIS (ORCHIS X HYBRIDA).

wij die Bastardlibellen?). We zagen er tientallen vliegen, zeer opvallend getekend, met hun citroengele doordaderde vleugels en een zwarte vleugelbasis), Smaragdhagedis, Stepperwolfsmeik, Kogelbloem. Het terrein is uitstekend via paden te overzien. Fotografen kunnen hier hun lusten bot vieren, ook vanaf het pad. Attentie! Er is een constante bewaking door veldopzichters!

▲ We staan te popelen om slechts een fractie van al dat schoons te bekijken. Al direct loopt Ruud even iets rechts van de parkeerplaats langs het pad, de zuidhelling van de Badberg, omdat hij daar vorige jaar Smaragdhagedissen had gezien. En jawel, dezelfde? zit er nu weer. Een bijzonder Aardbeiensoort kunnen we uiteindelijk op naam brengen: *Fragaria viridis*, een soort Bosاردbei. Tussen het struikgewas slingert zich de Spekwortel (*Tamus communis*) een weg omhoog. Als vlindersoorten noteren we diverse Dikkopjes en de Hageheld (die we als rups ontdekken). We klimmen nu omhoog, over een smal paadje door een dicht struweelachtig bos richting Badberger kalkgraslanden. Klikkend parelgras, Kleine maagdenpalm, Echte steuteblom, Welriekende salomonezegel, *Viola alba*, Donzige eik en Zuurbes omringen ons. Als we het bos uitkomen zien we aan onze linkerhand enkele exemplaren van de Paarse aspergesorchis. Middellandse zoekers kennen deze warmteminnende orchideeënsoort vast wel. In dit grasland staan ook veel Soldaatjes en een enkele Aapjesorchis.

▲ Het is nu even wat paffen, want het pad gaat behoorlijk sterk omhoog. Gelukkig moeten de fotografen regelmatig stoppen om al die planten die we nu tegenkomen, vast te leggen. Zoals Geelhartje, Esparcette, Nachtsilene, Wildemanskruid, Berggambander, Zandvingerkruid, Bokkenorchis, Soldaatje, Hondskruid en Aangebrande orchis. Het felrose van de vele Karthuzer anjers compleetert het fantastische kleurenpalet. Hier moet je ook eens in Spätsommer lopen, wanneer *Aster amellus* de hellingen lila kleurt en de Grote centaure massaal bloeit met zijn donkerrose bloemen. De gids vertelt ons, dat in deze kalkgraslanden ± 60 planten op een m² kunnen voorkomen. De Grote centaure is een prachtige plant, die hier volop aanwezig is. Op een enkel exemplaar vond Ruud hier vorig jaar ± half juni zijn parasiet: de Centauriebremraap (nu zien we de dode stengels als staketsels uit de grond steken). Op de Badberg komen nog 2 bremrapensoorten voor: de algemene Walstro-bremraap en de zeer zeldzame Artemisiabremraap, bekend van heet droge gebieden zoals de Oosteuropese steppen in b.v. Hongarije. Dory vindt alweer dat zwartrode spinnetje: *Eresus niger*. Ons oog valt op een vrijstaande boom in het grasland, de moeite waard om er even naar toe te lopen vanwege de opvallende onderzijde van de bladeren. Het is de Meelbes, een warmteminnende boom bekend van Zuideuropese droge bossen en sinds eergisteren van de Taubergiessen.

▲ Als we op de top gekomen zijn, vinden nog meer Bokkenorchissen, alsmede nieuwe soorten zoals Waldstro-bedstro (*Gaultheria glaucum*), Akkerzenegroen (*Aluga genevensis*), Ruw vergeet-mij-nietje. De Koninginnenpages tonen hun balts gedrag. Kenners noemen dit hill-topping, het zoeken naar een "hogtepunt" (een struik) om uiteindelijk te kunnen paren. Niet alleen planten, maar ook vlinders

als Groentje, diverse Dikkopjes en Blauwtjes en de Rotsvlinder! Laten ons genieten van het rijke natuurleven op de Kaiserstuhl. Een plant die wij van het Rijn- en IJsseldal kennen, groeit hier massaal: Kleine ruit (*Thlaspi minus*). Als klap op de vuurpijp: de Botrapunzel (*Phyteuma orbiculare*).

▲ We dalen nu af, na geluncht te hebben bij een hut + tafel + informatiepanelen, richting Schelingen, door het dorpje, en weer omhoog. We passeren machtige losswanden. Enkele holten in deze wanden zijn bewoond door Bijeneters! De gids heeft ons warm gemaakt voor een nogal afgelegen hellend graslandje, dat hij ons graag wil laten zien vanwege het voor komen van de Aapjesorchis. Maar voordat het zover is, genieten we - ook al loopt het zweert ons van het voorhoofd - van verwilderde planten, die je hier alom op de muurtjes van de wijnterrassen tegenkomt, ze zijn te beschouwen als stinzenplanten. We hebben het hier over de uitbundig paarsbloeiende irissen (cultuurvariëteiten), die een fraai contrast vormen met de enorme pollen van Wede. Als insecten worden genoteerd: de Krabspin, een (dode) Melkever en een Parelmoevvlinderoort,

▲ Langs de nu wat vochtiger bosrand zien we honderden exemplaren van Herfsttijloos en Hoekespul. Als we uiteindelijk bij het graslandje, omzoomd door Betoniel, aankomen (amper 1 hectare groot), vertelt de gids ons dat deze plek ooit overwoekerd grasland was, met opslag van o.a. Sleedoorn, Meldoorn, Gele kornoelje, Spaanse aak, etc. Sinds dit struikgewas is verwijderd en het graslandje weer beheerd wordt, heeft zich hier een grote populatie gevestigd van de Aapjesorchis, die geschat wordt op ± 3.000 ex. We worden verzocht het grasland niet te betreden, toch mogen de fotografen even via een kennerspaadje naar een opvallend grote orchidee lopen; het is de hybride tussen het Soldaatje en de Purperorchis (*Orochis x hybrida*). Hybriden worden gekenmerkt door hun hoogte (vaak zijn ze hoger dan de ouders) en door hun rijke bloei; op dit exemplaar telden we meer dan 100 bloemen. Iets verderop mogen we ook nog een blik werpen op de hybride tussen Soldaatje en Aapje.

▲ En als je zo'n grote populatie van de Aapjesorchis tegenkomt, dan is de kans groot een albino-variant tegen te komen, en inderdaad bleiden 3 exemplaren wit. We praten niet veel meer, we hebben veel te verwerken. Na ruim 4 uur sjouwen en sjokken bereiken we de parkeerplaats. Onze gids reist met ons mee naar Ihringen, want hij wil ons graag kennis laten nemen van het bezoekerscentrum, het Naturzentrum Kaiserstuhl naast het Rathaus, dat in 1999 is gespend. Een prachtige ruimte, met veel foto-panelen, vitrines met o.a. geologische vondsten en een bibliotheek. Blijn iedereen koopt het prachtige boek 'Der Kaiserstuhl, Naturvielfalt in einer alten Kulturlandschaft'. Om vijf uur verlaten we het bezoekerscentrum, brengen nog een vluchtig bezoek aan Breisach en zijn prachtige 500-jaar oude Münster, hoog boven Breisach uitstekend, die beroemd is om zijn prachtige houtsnijwerk rond het altaar en zijn fresco's. We overzien het Rijndal, met in het westen, boven de Vogesen, gitzwarte luchten en gedonder. Binnen tien minuten rijden we, zo langzamerhand traditie, in stromende richting naar Wintzfelden,

REI IS WARM. HEEL WAT VLINDERS DARTTEEN ROND. WAARDONDER DE DAUVLINDER. IN HET OPEN TERREIN DIENEN ZICH NOG VEEL MEER ORCHIDEËN AAN: MEER DAN 50 EXEMPLAREN POPENORCHIS, TIENTALLEN RUIKDOEIENDE PURPERORCHISSEN, SOLDATIES (EN ALWEER DE HYBRIDE) EN ENKELE HOMMELORCHISSEN.

06|05

De terugreis, alweer orchideeën...

Uitgerust voor de terugtocht, staat iedereen exact op tijd klaar om tegen acht uur naar Nederland te vertrekken. Een tocht van meer dan drie uur, die ons over de Col de la Schlucht, Epinal, Nancy, Metz, Thionville, Longwy naar een plek leidt, waar Ruud al enige keren eerder is geweest, namelijk het natuurnatuurreservaat Côte d'Urbule. Hier is een lunchpauze annex korte wandeling gepland, op de Frans-Belgische grens gelegen nabij de gehuchten Epiez-Charency-Vézin. Vlak voordat we deze dorpsjes bereiken genieten wij van de bermen van de D29, die door een prachtig bos slingert, we tellen tientallen exemplaren van de Purperorchis. 't Is even zoeken, langs een kerkhofje, maar uiteindelijk komen we onderaan de Côte aan, waar we de busjes bij een informatiepaneel parkeren. Voorgesteld wordt om te lachen, maar de meesten duiken al direct het struikgewas in, want de eerste orchideeën dienen zich aan. Niemand is meer te houden, iedereen gaat een beetje z'n eigen gang, met z'n botorham op de vuist, en passant vangen ze op dat we tegen tweeën moeten vertrekken.

▲ Een opvallende orchidee bloekt uitbundig tussen Grove dennen: de Grote keverorchis, naast de Purperorchis en enkele Soldaten, die nog in knop staan (in de Kaiserstuhl bloeiden ze volop!). We vinden alweer een nieuwe soort: de roodbruine stengels/bladen van de Roodbruine wespenorchis. Begin mei is ook nog te vroeg om de vele Bergnachtorchissen te zien bloeien. Worempelt: de hybride tussen Soldaatje en Purperorchis wordt aangetroffen! Onder Donzige eik staan 16 exemplaren van Bleek bosvogeltje. De Côte d'Urbule is een kalkgrasland, op het zuiden geëxponeerd, die ruimte geeft aan veel soorten uit Zuid-Europa, zoals orchideeën van steenige plaatsen. Hier tellen we meer dan 20 exemplaren van de Vliegenorchis en de Spinnenorchis. Deze streek is, samen met de nabijgelegen natuurnatuurreservaten van Velsnes/Villécloye de meest noordelijke vindplaats van de Spinnenorchis.

▲ Het is warm, heel wat vlinders dartelen rond, waaronder de Tauvlinder. In het open terrein dienen zich nog veel meer orchideeën aan: meer dan 50 exemplaren Poppenorchis, tientallen rijkbloeiende Purperorchissen, Soldaatjes (en alweer de hybride) en enkele Hommelorchissen. Ruud trof hier drie jaar geleden de hybride tussen Soldaatje en Poppenorchis aan (*Orchis x spurium*). Op deze excursie was hij weer te zien. Halverwege de heiling staat een informatiepaneel met uitgebreide informatie over alle orchideeën die hier groeien. Aan de bovenrand alhier vinden we een grote groep Vogelnestorchis en – tot aller verrassing – 8 exemplaren van Wit bosvogeltje.

▲ Het wordt een stilte tocht naar Arnhem resp. Utrecht. De chauffeurs en hun gezelschappen verliezen elkaar in Zuid-België uit het oog. Maar alles zal op zijn pootjes terecht komen: om precies 19:00 u arriveert het busje van Ruud in Arnhem. Later bleek dat ook Dory tegen die tijd in Utrecht arriveerde.

Iedereen bedankt!

Het gezelschap kijkt terug op een reis met ontzettende ontdekkingen en vol contrasten. Dit verslag is daar slechts een sommige afspeeling van. Alle deelnemers waren unanim zeer enthousiast over de reis, mede dankzij hen is deze reis een groot succes geworden. Applaus voor jullie! Velen zullen (een deel van) dit programma nog eens rustig over doen! Als bijlage bij dit verslag is de deelnemerslijst gevoegd. Annie Wielenmaker heeft de reisleiding in een uniek gedicht bedankt voor zijn inzet en enthousiasme. Die reisleiding bestond uit ondergetekende en uit Dory Beulink, die als volwaardige chauffeur achter Ruud's busje reed en zonder moeite elk weg en omweg trouw volgde.

LITERATUUR

- Bink, F.A. < Ecologische Atlas van de Dagvlinders van Noordwest-Europa; Schuyt & Co, Haarlem, 1992.
- Delforge, Pierre < Guide des Orchidées d'Europe, d'Afrique du Nord et du Proche-Orient, Delachaux et Niestlé, Lausanne, 1994.
- Huovinen-Hufschmid, Christine & Schläpfer, Martin < Etude physiologique 1995-96 de la Réserve Naturelle de la Petite Camargue Alsacienne, Ministère de l'Environnement.
- Kaiser, Thomas & Schaab, Hans-Peter & Braun, G < Der Kaiserstuhl, Naturvielfalt in einer alten Kulturlandschaft, G. Braun Buchverlag, Karlsruhe, 1997.
- Langhe, J.E. De & Delvosalle, L. & Duvigneaud, J. & Lambinon, J. & Berghei, C. Vanden < Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden; Nationale Plantentuin van België, B-1860 Meise, 1988.
- Meijden, R. van der < Heukels' Flora van Nederland, Wolters-Noordhoff Groningen, 22e druk, 1996.
- Presser, H. < Die Orchideen Mitteleuropas und der Alpen; Ecomed, Landsberg/Lech, 1995. Hierin zijn relatief veel foto's te vinden van orchishybriden.
- Sell, Yves < L'Alsace et les Vosges. Géologie, milieux naturels, flore et faune; Delachaux et Niestlé, Lausanne, 1998. Een fraai geschitterend en compact boekwerk, voorzien van honderden foto's van de flora en fauna van de Elzas, inclusief een beschrijving van natuurreservaten (Hoge Vogezzen, kalkgraslanden, Rijndal).
- Polunin, Oleg < Bloemen en planten van Europa. Zomer & Keuning, Wageningen, 1970/1979.
- Sunderman, H. < Europäische und Mediterrane Orchideen; Brücke Verlag, Hildesheim, 1980. Geeft o.a. een uitvoerige oogopname van hybriden van orchideeën. De in het overzicht van Henk Hopman vermelde namen van hybriden komen uit dit boek.

Heel handig zijn de twee boekjes over de kalkgraslanden rond Westhalten/Soultzmatt. Een schat aan informatie over geologie, planten- en dierenwereld van de Zinnkoepfle, de Strangenbergen en de Bollenberg, t.w.:

- Westhalten, Le sentier botanique et viticole, Edition 1991, Canton de Rouffach
- Bollenberg, Le sentier écologique du Bollenberg, J. Ehrhart, Edition 1991, Club Vosgien Rouffach,

Onmisbare topografische informatie is te vinden in de topografische kaarten van het Institut Géographique National, t.w.:

- no. 31 - 1 : 100.000 - St. Dié/Bâle/Mulhouse
- no. 3719 OT - 1 : 25.000 - Grand Ballon/Guebwiller/Munster, een zeer gedetailleerde kaart, waarop zich o.a. de excursieregions Zinnkoepfle, Strangenberg en Bickenberg (omgeving van Westhalten/Soultzmatt)

Henk Hopman heeft de moeite genomen alle gevonden slakken te determineren; zijn bevindingen vindt u in de bijlage. Henk is bovendien een orchideeenkenner en aangesloten bij de WEO (= Werkgroep Europese Orchideeën), hij kan het dus niet laten ook zijn orchideewondsten te rangschikken, zie los bijgevoegd overzicht.

DEELNEMERSLIJST

Deelnemers

André Beijersbergen	Nijmegen
Marijke Groensmit	Alphen a/d Rijn
Henk Hopman	Amsterdam
Joost Kazus	Amsterdam
Corrie van Kralingen	Valkenburg
Nel Kroon	Ermelo
Rudi Meijering	Eibergen
Yvonne van Os-de Leest	Vlijmen
Gerard van Os	Vlijmen
Annie Wielemaker	Almelo
Bram Wielemaker	Amstelveen
Ursula Wittbrodt	Breda
Ineke Zwarekant	Zoetermeer

Reisleiding

Dory Beulink	Lopik
Ruud Knol	Apeldoorn

BIJLAGE

Mollusca gevonden tijdens de KNNV-reis naar de Elzas/Rijndal.

Tijdens een reis naar de Elzas is op twee plaatsen gedurende ongeveer een uurje gezocht naar huisjeslakken. De eerste plaats betrof de Taubergiessen bij het dorp Rhinau (2 mei), en de tweede plaats de Kaiserstuhl, wat zuidelijker en eveneens aan de Duitse kant van de Rijn (5 mei). In onderstaande tabel geven de 5 kolommen achtereenvolgens weer:

- 1. de Nederlandse naam
- 2. de wetenschappelijke naam
- 3. het voorkomen in de Taubergiessen
- 4. het voorkomen in de Kaiserstuhl
- 5. het nummer op de afbeelding

In veel gevallen staat het nummer rechtsonder op de foto; in de rechter helft van de foto ook rechtsboven. De huisjes zijn ± 1,5 maal zo groot als in werkelijkheid.

Kieuwslakken

<i>Pomatias elegans</i>	Geruite rondmondhoren	-	x	1
-------------------------	-----------------------	---	---	---

Waterlongslakken

<i>Lymnaea peregra</i>	Begroeide poelslak	x	-	-
<i>Lymnaea truncatula</i>	Leverbotslak	x	-	-
<i>Planorbis cornutus</i>	Posthoornslak	x	-	-

Landlongslakken

<i>Pomatias elegans</i>	Geruite rondmondhoren	-	x	1
-------------------------	-----------------------	---	---	---

Waterlongslakken

<i>Succinea putris</i>	Gewone bamsteenslak	x	-	-
<i>Oxyloma elegans</i>	Slanke bamsteenslak	x	-	-
<i>Granaria frumentum</i>	-	-	x	4
<i>Vallonia costata</i>	Geribde jachthoornslak	-	x	-
<i>Acanthimala aculeata</i>	Stekelslak	x	-	-
<i>Ena obscura</i>	Donkere torneslak	x	x	3
<i>Zebrina detrita</i>	-	-	x	2
<i>Discus rotundatus</i>	Boerenknopje	x	-	5
<i>Aegopinella nitidula</i>	Bruine blinkschlak	x	-	-
<i>Oxychilus cellarius</i>	Keldenglansslak	-	x	-
<i>Zonitoides nitidus</i>	Donkere glimslak	x	-	-
<i>Cecilioides acicula</i>	Blindsightslak	-	x	-
<i>Cochlodina laminata</i>	Gladde clausilia	x	-	6
<i>Claesilia parvula</i>	Kleine clausilia	-	x	8
<i>Clausilia dubia</i>	Knotwigslak	x	-	-
<i>Balea bisplicata</i>	Grote clausilia	x	-	7
<i>Bradybaena fruticum</i>	Gewone strukschlak	-	x	-
<i>Candidula unifasciata</i>	Eenbandige grasschlak	-	x	11
<i>Cernuella neglecta</i>	Afgevlakte duinschlak	-	x	10
<i>Helicella itala</i>	Heideschlak	-	x	9
<i>Perforatella incarnata</i>	Bosloofschlak	-	x	12
<i>Euomphalia strigella</i>	-	-	x	-
<i>Helicodonta obvoluta</i>	Opgerolde tuinschlak	x	x	13
<i>Helicigona lapicida</i>	Steenbilker	x	x	14
<i>Cepaea nemoralis</i>	Gewone tuinschlak	x	x	-
<i>Cepaea hortensis</i>	Witgerande tuinschlak	-	x	15
<i>Helix aspersa</i>	Segrijnschlak	x	-	-
<i>Helix pomatia</i>	Wijngaardschlak	x	x	-

De meeste genoemde mollusca zijn te vinden in het determinerwerk "De Landslakken van Nederland", E. Gittenberger, W. Backhuys en Th. E.J. Ripken, KNNV, 1984. De Nederlandse namen zijn conform de Nederlandse naamlijst van de weekdieren (mollusca) van Nederland en België", R.H. de Bruyne, R.A. Bank, J.R.H.M. Adema en F.A. Perk, De Nederlandse Malacologische Vereniging, 1994.

Waar geen naam gegeven wordt, is dit vanwege het ontbreken van de soort in Nederland. Er zijn ook soorten die van nature niet in Nederland voorkomen en toch een naam hebben. Een voorbeeld is de Steenbikker. Deze werd versleept met de stenen waarmee onze dijken zijn verstevigd en vond toen in die dijken een min of meer natuurlijke biotoop. Vanwege hun vestiging in Nederland in een door mensen geschapen biotoop hebben ook zulke slakken een Nederlandse naam.

De Taubergiessen vormt een beschaduwde gebied met loofbossen, dat bij hoogwater overstroomt. De Kaiserstuhl daarentegen kent kalkgraslanden met hier en daar bosjes en struweel. Twee geheel verschillende biotoopen, die dan ook weinig overlap tonen in de gevonden soorten.

In de Taubergiessen was algemeen een tweekleppige te vinden: *Corbicula fluminea*. Het waren allemaal jonge exemplaren. Kennelijk raakten ze los en werden ze bij hoogwater vervolgens op het land gedeponeerd. Hetzelfde geldt de waterlongslakken in de IJst. *Corbicula fluminea* is een immigrant uit het Zwarte Zee gebied, die de laatste tien jaar West-Europa heeft veroverd. De vindplaats van de "kleuwslek" *Pomatias elegans* op de Kaiserstuhl is geen vergissing. Het beestje is volledig aangepast aan het leven op het land en beschermt zich tegen uitdroging met een dekseltje, waarmee het de mondopening kan afsluiten. Op de foto ligt dit dekseltje naast het huisje, tussen de cijfers 1 en 5.

Voor meer informatie
kunt u terecht bij het
KNNV-bureau,
Oudegracht 237,
3511 NK Utrecht,
Telefoon: 030-2314797.

